

Отже, звернення до літературного матеріалу наочно переконає в тому, що осмислення явищ словесного мистецтва дозволяє простежити плин психічного розвитку дитини від її народження і містить відповіді на численні питання щодо закономірностей та рушійних сил цього розвитку. Маємо на увазі, наприклад: зображення спілкування дитини з близькими людьми, дорослими й однолітками (Б. Грінченко, Олена Пчілка, Т. Манн, М. Пруст, Ч. Айтматов); образи природи та її роль у дитячому житті (В. Винниченко, Є. Гуцало, Л. Андреев, І. Бунін); відтворення дитячих страхів і їх причин (Ю. Збанацький, О. Іваненко, І. Багмут, В. Гюго, Р. Бредбері); показ особливостей гри та її ролі в житті дитини (О. Донченко, В. Нестайко, М. Вінграновський, О'Генрі, Г. Бейтс, Д. Селінджер); осмислення дитячого сприйняття смерті (Є. Гуцало, Гр. Тютюнник, Л. Толстой, А. Чехов, В. Панова, Ж.П. Сартр); відзеркалення сприйняття дитиною книги, казки, театру, кіно, музики (В. Короленко, Ж.П. Сартр, Т. Манн); зображення музичних здібностей та їх розвитку в дитячому віці (В. Короленко, Т. Манн, Р. Роллан) тощо.

Справді слухними є слова Ж.П. Сартра з його автобіографічної книжки «Слова»: «Усе, що відбувалося, відбувалося в моїй уяві; видумана дитина, я відстоював себе за допомогою видумки. Пригадуючи тепер, як я жив у віці від шести до дев'яти літ, я дивуюся... декорації змінювалися - програма залишалася незмінною... Я створював уявою світ страхів і пристрастей. Упевнений, що живу в кращому зі світів, я бачив своє покликання в тому, щоб позбавити його від зловмисників... Але я народжувався, щоб померти...»

Джерела та література:

1 Фрейд З. Бред и сны в «Градиве» В. Ибсена // Классический психоанализ и художественная литература / Сост. и общая редакция В.М. Лейбина. - СПб.: Питер, 2002. - С.16 - 35; Адлер А. Достоевский. - Там само. - С. 88 - 99; Райх В. Пер Гюнт. - Там само. - С.99 - 106; Юнг К.Г. Об отношении аналитической психологии к произведениям художественной литературы. - Там само. - С.106 - 130; Фромм Э. «Процесс» Франца Кафки. - Там само. - С.130 - 141; Осипов Н. Страхное и Гоголя и Достоевского. - Там само. - С.237 - 257; Григорьев И. Психоанализ как метод исследования художественной литературы. - Там само. - С.326 - 349; Выготский Л. Искусство и психоанализ. - Там само. - С.349 - 369.

2 Выготский Л.С. Воображение и его развитие в детском возрасте // Хрестоматия по возрастной психологии. М.: ИПП, 1996. - С.31.

Наталія Баранова

ЛЮДИНА В ПРОЦЕСІ ЕСТЕТИЗАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Безпосереднім буттям свідомості націй, формою життя етносів постає естетичне світопереживання, яке акумулюється в національно-культурній традиції як специфічна форма відображення дійсності. Феномен національно-культурної традиції може бути виявленим і осмисленим шляхом дослідження тих умов, на ґрунті яких виникає естетичний процес як необхідний та важливий атрибут культури.

Національно-культурна традиція як механізм культурного успадкування одночасно виконує функцію матеріального закріплення, фіксації та вираження естетичних цінностей певної культури. Важливим складовим елементом традиції, однією з форм, яка знаходиться в основі всіх національних культур і служить своєрідним «культурним заповідником» метафізичних смислів і архетипічною символікою естетичного світопорядкування, виступає обряд. Він постає як своєрідне логічне завершення існування того беззаперечного естетичного начала, що живе в кожному народі. Обряд виступає остаточним і вирішальним елементом, який надає традиції смислову завершеність.

Обрядовий компонент в естетичній структурі національно-культурної традиції став об'єктом дослідження у доробках І.Биченкової, М.Заковича, В.Капчелі, Ю.Катріна, А.Сичової, В.Топорова та ін.

Дослідження обряду як феномена дає підстави стверджувати про існування певних факторів, котрі сприяють тому, що обряд виступає засобом опредметнення естетичного в традиції. Одним з них є людина як учасник обрядових дій.

Обряд у специфічній формі відображає та відтворює буття народу, властиві йому матеріальні й духовні цінності. Переважно на конкретно-чуттєвому й емоційно-естетичному рівнях він закріплює та переносить у майбутнє все краще, що накопичено дійсністю. «Без такого оформлення («обряження») духовні цінності, особливо естетичні, які існують, як правило, в абстрактному, понятійному вигляді, не можуть стати об'єктами засвоєння, їх не можна чуттєво сприйняти й усвідомити настільки, щоб вони стали нормою поведінки людей» [3, с. 92].

Обряд і є формою емоційно-естетичного відношення до дійсності. Судження багатьох про те, що в наш раціональний вік почуття та емоції людини начебто втратили своє значення, не витримує критики. В обрядовості ідейний зміст, соціальні, естетичні, моральні ідеали, норми взаємостосунків переплавляються в емоції, співпереживаються та сприймаються нами як власні переконання й почуття.

У процесі естетичної об'єктивації активним началом виступає людина не тільки як об'єкт, що усвідомлює, але і як художник, котрий практично, матеріально діє. В акті втілення людина виступає цілісно, вона чуттєво, інтелектуально, практично активна.

Але існують і однокі тлумачення ролі людини в художній творчості. Наприклад, представники ірраціоналізму вважають, що естетичне - це сфера виключно чуттєвого, тому й абсолютізують у людині чуттєве начало, зводячи його до підсвідомого. Інші вчені визначають лише інтелектуальне начало в людині. У розумінні конструктивістів, представників техніцизму людина - це виробнича одиниця.

Спостереження за поведінкою людей під час обряду та вивчення їх з естетичної точки зору було б найкращим і найдостовірнішим джерелом для певних наукових висновків, узагальнень та умовиводів.

Багатьма науками (антропологією, психологією та ін.) досліджено вже багато фактів і зроблено на їх основі достатньо широкі узагальнення, здійснено класифікацію, виявлено типологію, що можна застосувати й у галузі естетики. Але неодмінно потрібно враховувати специфіку цих наук, які передбачають вивчення людини насамперед аналітично, а не синтетично. Для них важливими є окремо взяті риси та особливості людини; естетику ж людина цікавить як цілісність, іншими словами, не тільки горизонтальна, але й вертикальна її різноманітність.

В обрядах людина розглядається як істота духовна, соціальна. Якщо на біологічному рівні вона функціонує як індивід, то тут, на рівні теоретичного відношення, тобто в системі соціальних взаємозв'язків, людина існує та діє як особистість. «Поняття індивіда, - констатує з цього приводу І.Резвицький, - характеризує людину як представника *Homo sapiens* і фіксує комплекс її природних якостей. Поняття особистості позначає людину як члена суспільства й фіксує сукупність її соціальних властивостей» [6, с. 49]. Будучи особистістю, людина, виявляється, має такі властивості, які роблять її здатною задовольнити потреби інших людей у процесі духовного спілкування.

Тому, розглядаючи обряд, потрібно звертати увагу на важливий момент, який пов'язаний зі специфікою впливу його на учасників даної події. «Спостереження засвідчують, що вплив цей на різні групи присутніх неоднаковий. Умовно присутніх в обряді можна розділити на чотири групи. До першої групи належать ті учасники обряду, над якими проводяться обрядові дії. До другої - їх рідні, близькі та товариші. Третю групу складають ті члени даної спільноти, які власним авторитетом санкціонують обрядові дії. І, нарешті, четверта група - представники даної соціальної спільноти, яким довірено виконання обрядових дій. У релігійних обрядах, окрім цього, в уявленнях віруючих існує і надприродний учасник подій - божество, головний виконавець обрядових дій» [2, с. 20 - 21].

Як правило, найсильніше враження обряд здійснює на першу категорію учасників, оскільки він пов'язаний із важливими подіями в житті людини, з періодом підвищеної мобілізації її духовних сил.

Розглядаючи особливості обряду як форми закріплення людини в новій соціально значущій якості, потрібно звернути увагу на те, що вплив цієї події на особистість значною мірою залежить від складу другої групи присутніх. Підсилення емоційного впливу обрядових дій на людину наявне за умови, якщо серед присутніх на обряді

знаходяться члени сім'ї, друзі, близькі (хоча вони можуть бути й пасивними учасниками). Чим більше людей присутні під час обряду, тим вагомішим він здається.

Для членів третьої групи сила емоційного впливу обряду дещо послаблена, для них він, швидше за все, наближений до святкового. Для цієї групи насамперед вирішальне значення має те, що їх спільнота поповнюється ще одним учасником, або те, що член набуває нової якості.

Що ж стосується емоційного впливу обряду на представників четвертої групи, то він, як правило, прирівнюється до емоційного стану акторів під час спектаклю на сцені, оскільки ці представники - виконавці обрядових дій.

Та чи інша обрядова дія в емоційному та естетичному аспекті - це форма соціального спілкування, вираження людьми піднесених соціальних почуттів, їх уміння співпереживати, співчувати, бачити прекрасне, благородне. «Обряд гуманістичний за своєю природою. Він знімає будь-яку залежність людини від надуманих надприродних сил, звернений до самої людини, до її кращих якостей, пробуджує в людині все добре й піднесене» [3, с. 93].

Отже, обряд регулює хід подій, найважливіших як для окремої людини, так і для суспільства в цілому, він не тільки формує їх ставлення до певної події, але й зумовлює певні емоції, надає людині впевненості, душевної гармонії, посилює піднесеність почуттів і думок. Виходячи з цього, можна стверджувати, що обряд - це не тільки певний спосіб поведінки, але й відношення людини до системи емоційно забарвлених символів.

Але водночас необхідно підкреслити, що обряд не є специфічним видовищем. У ньому потрібно безпосередньо брати участь, а не бути стороннім спостерігачем. Крім того, потрібно знати обряд та символіку його дій. Із цього приводу доречно згадати слова Д.Угриновича: «Незалежно від того, чи поводитьсь учасник обряду активніше, відіграючи в ньому центральну роль, чи пасивніше, лише створюючи «фон», він завжди активний внутрішньо, іншими словами, він не просто споглядає, сприймає обряд, він живе в ньому, переживаючи ті ж почуття, що й решта учасників» [10, с. 35].

Для обряду, як і для всіх естетичних явищ, характерна евокативність, тобто здатність викликати певну емоцію (радість, здивування, захоплення тощо), оскільки будь-який об'єкт, що сприймається суб'єктом раціонально і емоціонально, розумом і чуттєво, виступатиме вже як об'єкт естетичний.

У результаті численних переживань естетичних емоцій формуються естетичні почуття. Складні та різноманітні почуття виникають під час обряду: людина проймається настроєм певного обряду, стає своєрідним співучасником. Не викликає сумніву той факт, що естетичне сприйняття сприяє розвитку емоційної сфери, емпатії людини. Це свідчить про те, що обряд, окрім естетичного задоволення потреб людини, служить одночасно і засобом спілкування між людьми.

Положення Ф.Енгельса про побутування «культурних форм спілкування» [5, с. 216] дозволяє базувати вивчення естетичної природи обряду на тісному взаємозв'язку між виникненням обряду, його функціонуванням і впливом. У цьому випадку відкриваються можливості багатопланового виявлення та вивчення феномену обряду.

У процесі дослідження встановлюється не тільки естетична кореляція між різноманітними обрядами, але й виявляється особливість їх взаємодії, а також певна залежність обряду від характеру соціального спілкування. Це явище набуває організованої форми спілкування: взаємодії колективу як усередині себе, так і з власне обрядом.

На основі положень К.Станіславського можна стверджувати, що всі елементи обряду впливають спільним дружним натиском на учасників, змушуючи битися відразу в унісон тисячі людських сердець. Напружена атмосфера розвиває масову емоцію, яка охоплює своїм стадним почуттям. Учасники взаємно гіпнотизують один одного й тим самим ще сильніше роздмухують силу обрядового дійства [7].

Розгляд емоцій, пов'язаних з обрядом, дає підстави визначити, що єдність обрядових дій і їх сприйняття зумовлені єдиною основою - естетичними переживаннями. Недарма І.Кант звертав увагу на те, що естетичне переживання утворюється в результаті вільної гри духовних сил людини [4, с. 312 - 320].

Емоційні переживання та думки, викликані в людини значними змінами в її житті, знаходять зовнішнє вираження в діях, які за повнотою та яскравістю вираження емоцій і думок є надзвичайно різноманітними. Це залежить не тільки від того, що люди з

різним ступенем глибини усвідомлюють те, що сталося з ними, але також і від складу їх характеру, типу темпераменту. Однак загальною тенденцією зовнішніх дій, які виражають емоції та думки, є їх відповідність останнім, у результаті чого зовнішні дії стають засобами передачі емоцій і думок іншим людям. Ця тенденція зумовлює необхідність дотримання формами вираження емоцій і думок вимоги доступності їх для розуміння іншими людьми. Без цього емоції та думки залишаються нерозділеними, суто суб'єктивними станами людини. Необхідність в обміні почуттями й думками, викликана суспільною природою людини, породжує такі форми їх зовнішнього вираження, які з максимальною глибиною та яскравістю втілюють їх у себе. Ці форми, котрі актуалізувалися один раз, стійко утверджуються в житті як обрядовий аспект якої-небудь події. Надалі він виконує роль своєрідної формули для зовнішнього вираження викликаних певними подіями переживань і уявлень, позбавляючи людей необхідності кожного разу шукати форми цього вираження.

Обряд покликаний безпосередньо в художніх формах передавати такі душевні й духовні реалії, як почуття самотності, страждання, роздвоєність, біль (поховальні обряди), радість, любов (весільні та родильні обряди). У цьому процесі виявляється намагання художньо освоїти, опредметнити вселюдські ідеї та переживання, матеріалізувати їх.

Найважливішим є те, що жахи втрат, страх, відчай, співчуття, захоплення, святість і т.д. - це реалії свідомості й буття, які не можна побачити очима, це абстрактні поняття та уявлення, але їх зображує обряд, більше того, будучи учасниками обрядових дійств, ми справді відчуваємо, переживаємо щось таке, що важко передати лише словами. Обряд дає можливість нам зрозуміти відчуття та переживання людини, побачити безтілесну природу людської душі з її піднесеними та низькими пристрастями.

І.Суханов стверджує, що в процесі втілення емоцій і думок у зовнішні дії, які утворюють обряд, відбувається узагальнення емоцій і уявлень багатьох людей. «Подібно тому, як під час утворення понять на основі узагальнення конкретних властивостей окремих предметів виникає можливість відриву думки від дійсності, так і при узагальненні емоцій і уявлень окремих людей і спільні для них обрядові форми завжди існують можливість відриву цих форм від справжнього змісту духовного життя індивідів. Причиною цієї можливості є перехід емоцій і особистих уявлень у спільну для багатьох людей форму їх обрядового вираження як зовнішнього втілення суспільної свідомості» [8, с. 216].

У цьому процесі обрядова форма набуває відносної самостійності щодо емоцій і думок, які нею виражаються. Вона може або поглибити, посилити їх у відповідності зі справжнім значенням події для людини, яка їх переживає, або надати їм напрямку, котрий не відповідає цьому значенню. Набувши статусу загальноприйнятої, обрядова форма підпорядковує переживання та думки молодих поколінь загальному напрямку переживань і уявлень, які властиві духовному життю минулих поколінь, що залишили в спадок молодим уже готові форми вираження емоцій і думок.

Обряди виступають могутнім засобом комплексного виховного впливу на людину; їх ефективність полягає в тому, що вони одночасно діють і на свідомість, і на почуття, задовольняючи духовні потреби людей. Співпереживання, які виникають у процесі обрядів, у свою чергу, посилюють індивідуальні переживання окремих учасників цього дійства й спрямовують їх у загальне русло, породжуючи почуття співучасті.

Максимально актуалізуючи в обрядах свої творчі здібності (жест, міміку, пантоміму, танець, музику, колір і т.п.), працюючи в унісон, людина стає втіленням повноти довершеного прояву універсальних життєвих сил і, очевидно, саме тому здатна, як учасник обряду, переживати цілісність буття.

Обряд виконує функцію відновлення світового порядку. Ритуальне дійство ніби реанімує сили традиції. У ритуальних священнодійствах формуються, закріплюються та передаються з покоління до покоління морально-духовні цінності, які визначають стосунки в людському колективі. Тому порушення норм колективного життя, освячених досвідом багатьох поколінь і таких, які стали непохитною традицією, розглядається як виклик.

Отже, в обряді відбувається всебічне «тестування» світу, перевірка всіх можливих зв'язків і відносин за допомогою п'яти почуттів. У результаті відбувається оновлення сприйняття світу людиною, закріплення тих змін, на які орієнтований обряд. Один із

головних смислів такого проінняття почуттями полягає, очевидно, у переживанні переходу від суто фізіологічного сприйняття до осмислення, а відповідно, від природного існування до культурного, в основі якого лежить здатність до семіотизації, духовного освоєння світу. Не випадково кожен із способів переживання так чи інакше замикається на таких поняттях, як дума, думка, розум [1, с. 212].

Як відомо, обряд належить до числа символічних форм поведінки. Більше того, він - вища форма й найпоплідовніше втілення символічності. Це символіка per se, без озирань на матеріальну сторону буття. «Суттєво, що тільки для людини символічні форми поведінки можуть набувати більш високий статус, ніж природні («натуральні») форми поведінки. Лише на людському рівні знак важливіший і суттєвіший, тобто «реальніший» за той, який він означає» [9, с. 54].

В обряді конструюється своєрідна реальність - естетична. Вона з точки зору архаїчної свідомості не умовна, справжня, єдино істинна реальність, оскільки тільки обряд дає можливість наблизитися та навіть заново пережити ту драму, якою повинна керуватися людина у своєму житті. Обряд виявляє той бік речей, явищ, дій, які в повсякденному житті не помітні, але насправді визначають їх істинну сутність і призначення. «Звідси й двоякість усіх явищ, здатність бути чимось одним у побуті й зовсім іншим у ритуалі, та двоякість, яка забезпечує неймовірне переключення з рівня повсякденного життя, турбот і рутини на рівень актуальних цінностей» [1, с. 17].

І навіть сама людина в обряді не відповідає тому статусу, який вона набуває в повсякденному житті. Якщо в побуті людина стурбована головним чином підтримкою свого біологічного статусу, задоволенням своїх матеріальних потреб, особистих інтересів, то в обряді знаходять свою реалізацію її духовні поривання. Настільки ж принципово відрізняється й характер опанування світом. У буденному житті домінує зовнішня реалізація себе: будинок, знаряддя праці й т.д.; в обряді ж людина реалізує свою внутрішню сутність, свої думки, здатність творити. Не випадково обряд усе частіше розглядається як першоджерело майбутніх мистецтв, науки й філософії.

Джерела та література:

1. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре (структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов). - СПб.: Наука, 1993. - 239 с.
2. Горовой В.Н. Обрядность в зеркале времени. - Днепропетровск: Промінь, 1988. - 76 с.
3. Зоц В.А. Эстетическая функция обрядности и ее атеистическое значение // Традиции. Обряды. Современность. - К.: Изд-во полит. лит-ры Украины, 1983. - С. 92 - 106.
4. Кант И. Сочинения: В 6 т. - М.: Мысль, 1966. - Т. 5. - 564 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: В 50 т.- Изд. 2-е - М.: Госполитиздат, 1961. - Т. 18: Произведения. Статьи. Наброски. - 613 с.
6. Резвицкий И.И. Философские основы теории индивидуальности. - Л.: Изд. ЛГУ, 1973. - 175 с.
7. Станиславский К.С. Собрание сочинений: В 8 т. -М.: Искусство, 1958. - Т. 5. - 472 с.
8. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. - М.: Политиздат. 1976. - 216 с.
9. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. - М.: Наука, 1988. - С. 8 - 24.
10. Угринович Д.М. Обряды за и против. - М.: Политиздат. 1975. - 175 с.

